

Гордана ЈОВАНОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ОПИС БЕОГРАДА У ЖИТИЈУ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА ОД КОНСТАНТИНА ФИЛОЗОФА*

КОНСТАНТИН КОСТЕНЕЧКИ је свој придевак (касније презиме) *Костенечки* добио према месту *Костенец*, које се налази у горњем току реке Марице у Бугарској.¹ У науци је познат као *Константин Филозоф* због своје учености и завидног образовања. Његово родно место налазило се недалеко од познатог Бачковског манастира, где је боравио и радио славни бугарски патријарх Јефтимије, велики зналац тадашње словенске писмености; захваљујући свом огромном угледу и ауторитету наложио је и наредио да се изврши исправка дотадашњих богослужбених књига на словенском језику и сачине нови и исправљени преводи према грчким оригиналима, како би се уклониле многе нетачности и лоше интерпретације текста настале током многих векова преписивања. Патријарх је био непомирљив борац против нарастајуће исламизације бугарске земље и против свеколике моралне искварености која је претила народу.

У такво средиште – Бачковски манастир – долази Константин Костенечки и преко свог учитеља Андреја, Јефтимијевог ученика, упознаје се са књижевним и просветитељским радом славног патријарха. Нису сасвим разјашњене околности које су довеле до тога да Константин, Бугарин родом, дође у српску деспотовину, на двор деспота Стефана у Београд. Према ономе што читамо у познатом Константиновом делу *Сказаније о*

* Рад је објављен у зборнику *Ресава (Горња и Доња) у историји, науци, књижевности и уметности*, XII, Деспотовач: Народна библиотека „Ресавска школа”, 2005, 21–26.

¹ К. Куев – Г. Петков, *Събрани съчинения на Константин Костенечки*, Изследване и текст, БАНУ, Софија, 1986, стр. 13.

писменех („Повест о словима”), написаном у Србији и за Србе, сазнајемо да се у Србију склонио од „ричуће звери” а та „ричућа звер” била је турска сила. Према *казанију* и према *Житију* можемо закључити да је Константин дошао у Србију између 1410. и 1413. г.² У српској земљи борави све до 1431. г., а после те године Константину се губи сваки траг.

Зашто је Константин дошао у Србију и ту нашао своје прибежиште и склониште? Деспот Стефан Лазаревић, „српски кнез (1389–1402) и деспот (1402–1427), наследио је државу која је била знатно мања од некадашњег Српског царства.”³ Његова владавина обележена је многим ратовима и биткама, он лично, као владар, био је стално у процепу између Турака и Мађара, између две силе које су претиле да униште оно што се од српске државе сачувало после Косова.

Способан политичар, вешт државник и дипломата успео је да за неколико десетина година, све до пада Смедерева 1459. г., продужи живот српској држави. У најбољој традицији династије Немањића, чији је потомак по мајци, кнегињи Милици, деспот Стефан је остао упамћен као покровитељ школованих и образованих људи; и сам је био веома образован човек и талентован писац па је добро схватао значај културног и књижевног рада у животу државе и народа.

На стотине страница исписано је о деспоту и његовој владавини, о људима који су под његовим покровитељством и уз његову подршку на најбољи начин обележили српску политичку и културну историју прве половине XV века. Овај скромни рад само је мрвица са стола тог богатог послеништва. Ове године обележава се 600 година Београда као српске престонице. Београд је то постао у време деспота Стефана 1403/1404. г., и то је остао све до деспотове смрти 1427. г.

Константин Филозоф (Константин Костенечки) пише деспотово *житије* боље рећи *живот*, и уз многе драгоцене историјске податке о нашој држави даје и изванредан опис престоног града Београда. Оригиналан текст *Житија* није сачуван него је дошао до нас у преписима од XV до XVII века, у својој пуној и скраћеној верзији.

Не упуштајући се у историјска разматрања, што и није циљ овога рада а посао је историчара, треба само у неколико речи истаћи да је угарски краљ Жигмунд успоставио добре односе са деспотом Стефаном и уступио му на управу Мачву и Београд.⁴ Београд мења лик под српском управом: „Угарског заповедника заменио је деспотов војвода у граду. Малобројна и усамљена посада странаца уступила је место српским војницима. Београд-

² Нав. дело, стр. 18.

³ Константин Филозоф, *Повест о словима, Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Књига једанаеста, приредила проф. др Г. Јовановић, Просвета, СКЗ, Београд, 1989, 9.

⁴ *Историја српског народа II*, Београд, 1982, 71.

ска тврђава се веома брзо утопила у војни систем деспотовине...⁵ Значајно је и то да су: „Сва београдска утврђења сачињавала сложону, повезану и јединствену одбрамбену целину која је могла да прихвати пет до шест хиљада бораца.”⁶ Овај огроман грађевински подухват јединствен је по својим размерама и по своме значају за тадашњу српску државу.

Погледајмо како Константин описује тадашњу српску престоницу, шта је важно у њој уочио и са чим је упоређује:⁷

„... обилазећи и надгледајући своју земљу, нађе (деспот) место, раније поменути Београд, и измоли Угре (да му га дају), јер (Београд), иако лежи у српским пределима, као да је усред угарске земље, на њеним плећима. Ради тога и начини уговор са њима (који се тиче Београда) и истога трена прихвати се да гради напред помињани (Београд) који беше (један) од великих древних (градова) и на красном месту, што смо више пута истицали, (а таквог места) мало је где у (читавој) васељени; био је простран и наликовао је (раширеним) једрима лађа у пристаништу; (имао је) сваковрсна утврђења и могућност за (неометано) снабдевање храном. Тешко је замислити и наћи слично уточиште или такав прилаз са копна и воде... А деспот, видевши све ово, као онај равноапостолни, потруди се да се све брзо уради. И ко је кадар да опише какав је положај, изглед и лепота (Београда)!... Овај заиста од царских (градова) најлепши је изглед имао... беше (га) (деспот) на царски начин украсио китњастим узвишењима а око њега (сачинио је) добре прокопе изван двојних бедема.

(Београд) заиста беше седмоврх. Највеће узвишење (одн. врх, у Београду) и најлепше по изгледу беше слично Сиону (у Јерусалиму а било је и слика) вишњег Јерусалима... А други врх (одн. узвишење) био је код река, где је у пристаниште са северне стране великог града који је сличан нижњем Јерусалиму па се могао ширити и према истоку; говорило се „у васељени не видесмо град сличан Јерусалиму осим овога града” и, истину говорећи, нема (само) Елеон, али уместо Елеона има рајску реку (Дунав) која тече ка истоку. Овај други градски врх сличан је Сиону где је живоносни гроб (Христов). Трећи врх (одн. узвишење је тамо) где је пристаниште царских лађа и где су многа утврђења. Четврти врх је велика кула, слична је самом дому Давидовом и по опкопима и по здањима и по местима. Пети врх (одн. узвишење) је кад се прође (овај) четврти; а у том четвртом узвишењу (одн. кули) налазе се сва царска кровишта (и магазе). Шести врх се налази (одн. куле) као што Соломон рече: „Стуб Давидов на коме виси хиљаде штитова и све стреле њихове.” Седми врх (одн. кула) је према западу са другим царским узвишеним домом. Између њих пролажаше благочестиви (деспот) идући према лађама, као (неким) тајним путем.

Велики горњи град има четири капије – на истоку, западу, северу и југу; пета капија води у унутрашњи град. Велике капије су на истоку и југу великим

⁵ Нав. дело, стр. 72.

⁶ Нав. дело, стр. 126.

⁷ Опис Београда и манастира Манасије дала сам у нешто измењеном и слободнијем преводу у односу на текст *житија* објављен у књизи: К. Филозоф, *Повест о словима. Житије...*, в. нап. 3; опис се налази на стр. 100–104. Користила сам и изворни текст, в. нап. 1, стр. 393–397.

кулама и покретним мостовима; на западу (је) мала капија која такође има мост; на северу (је) мала капија која води према горњем граду и рекама...

И црква велика је са источне стране града у коју се силази као ка Гетсманији и кедрском потоку; то је митрополија (посвећена) Успењу Пресвете Богородице. У близини беше општежиће (одн. манастир) (окожено) вртовима са разноврсним растињем (и другим) богатствима и (дарованим) селима. Ту је столовао митрополит београдски и егзарх свих српских земаља. У дане благочастивог (деспота) ова је црква била богатија од других.

У вртовима сачини (деспот) цркву из основа посвећену Светим Трима Јерарсима као гробно место за архијереје те цркве. А сазида (деспот) и странопријемницу (одн. прихватилиште, болницу) за болесне и цркву у њој посвећену светом чудотворцу Николи. (Она) имаше добру (и лековиту) воду (деспот) јој приложи многа села и богатства; у овој (болници) болне и странце збрињаваше и (муке) им олакшаваше.

А од свију својих земаља сакупи (деспот) најбогатије људе и насели их (у Београду)... Овај град (Београд) ослободи разних намета а најбогатијим људима даде повластице како се не би поколебали (да овде остану)... И печат златни њима даде на коме је слика града – ако ко какву куповину обавља у било коме крају добија писмо са печатом да је становник Београда и бива ослобођен од царине и путарине. Од околних обласних господара, па и од самог краља (Жигмунда) измоли и потврди да су трговци ослобођени (разних) дажбина. Из свих околних земаља непрестано долажаху (људи) па се овај град (Београд) веома густо насели... И више (од осталих) градова (деспот овај град) чуваше и снабдеваше свим што је потребно, као царски дом. И тако, дакле, (у) све дане живота (деспотовог) овај се град просвећиваше узростахе тако да се за њега могло рећи као за Јерусалим: „Узведи околу очи своје и види сабрана ти чеда.” Толико о овоме.

Ово би био Константинов опис Београда. Сматрам, међутим, да извесна места, одн. неке појмове треба, макар у најопштијим цртама, објаснити. Многи од њих имају свој ослонац у Светом писму, и то пре свега у Старом завету. Занимљиво је да Константин Филозоф, као и српски писци Доментијан или Теодосије више цитирају Стари него Нови завет.⁸ Митрополит Амфилохије, према своме сазнању, каже да Срби у средњем веку нису имали оригинално тумачење Старога завета, али о њему су сазнавали захваљујући томе што „постоје преведена светоотачка дела у којима се тумаче поједине старозаветне књиге и која су била у широкој употреби”.⁹

Највиши врх, одн. узвишење у Београду Константин упоређује са *Сионом* и слично је, према њему, *вишњем Јерусалиму*. *Сион* на хебрејском по свој прилици значи „кула” или „тврђава”. Често се именује и као *град Давидов* према јеврејском цару Давиду, родоначелнику династије „дома

⁸ Митрополит Амфилохије, *Историјски пресјек тумачења Старога завета*, Никшић, 1996, стр. 107.

⁹ Нав. дело, стр. 107.

Давидова”, која је владала до 586. г. пре Христа.¹⁰ Давид је велики државник, ратник, писац чувених *псалама* и владар који је за своју престоницу изабрао Јерусалим. Његов син Соломон, кога такође Константин спомиње, градитељ је Јерусалимског храма. У псалмима Јерусалим се често именује као *Сион* или поетском синтагмом „кћи Сиона”, другим речима – било би то место у коме обитава Господ. За Сион су везана многа пророчанства о будућем царству божијем. „Небеско обитавалиште Бога – такође се назива гором Сион, небеским Јерусалимом.”¹¹ Упоредјујући Београд са *Сионом* и *вишињим (небеским) Јерусалимом* Константин придаје деспотовом престолу онај значај за српски народ и српску државу какав имају Јерусалим и Сион у јудео-хришћанској традицији, одн. за све Јевреје и све хришћане.

Говорећи о цркви посвећеној Пресветој Богородици Константин каже да се према њој силази као према Гетсиманији. Имамо, дакле, помен Богородице и помен Гетсиманије. Из житијног текста видимо да је највећа и најлепша београдска црква посвећена Мајци Божијој, као небеској заступници и заштитници Београда. По свој прилици у ову цркву пренете су мошти св. Петке (мајке Параскеве) и мошти царице Теофане, које је кнегиња Милица у Видину добила од султана Бајазита, свога зета.¹² Поштовање Богородице изузетно је велико у средњовековној Србији. Свети Сава је забележио речи свога оца Стефана Немање, изговорене на самрти: „Боже отаца наших, Аврама, Исака, Јакова и семена праведног, сачувај нас и укрепи у држави у којој сам владао. И помоћ Пресвете Богородице и моја, ако и грешна молитва нека је са њима сада и до века.”¹³

Гетсиманија је „мало место, источно од Јерусалима... На том месту Христос се молио после Тајне вечере, у ноћи у којој ће бити предат својим непријатељима.”¹⁴ На том се месту данас налази седам маслинових стабала која по предању потичу из Христовог доба. Употребљава се и синтагма *Гетсимански врт* што свакако говори да је ту морало бити много маслинових стабала и другог растиња.

Вредно је пажње да Константин помиње јеврејског цара Давида, који себи за престоницу бира Јерусалим, који је не само *земаљски* или *нижњи Јерусалим* него и *вишињи* или *небески* – Божије обитавалиште. И деспот Стефан бира себи за престоницу Београд, који у неким својим деловима подсећа на земаљски Јерусалим, али по својој највишој кули (највишем врху) који стреми према небеском и божанском и он би требало да се

¹⁰ *Енциклопедија православља I*, Београд, 2002, стр. 503.

¹¹ Нав. дело, III, стр. 1756.

¹² Р. М. Грујић, *Православна српска црква*, Крагујевац, 1989, стр. 34.

¹³ *Енциклопедија православља I*, стр. 238.

¹⁴ Нав. дело I, стр. 439.

уброји у *вишњи, небески Јерусалим* и да засвагда буде под заштитом пре-свете Богородице.

Прилика је да се дода још једна појединост из Константиновог жи-тија важна за наш завичај Ресаву а односи се на манастир Манасију. За њега Константин каже: „Треба да споменемо опет други град, који има стазу ка вишњем Јерусалиму и сличност (са њим)”. Први је по важности Београд а одмах после њега долази манастир Ресава (Манасија) који се упоређује са небеским Јерусалимом. Деспот је, каже Константин, дуго тражио најприкладније место за храм а кад га је нашао, поставио је темеље цркви и граду и посветио их Светој Тројици. На дан Педесетнице, одн. Духова, у присуству патријарха Кирила и других великодостојника српске цркве обављено је освећење храма и подељена милостиња просјацима и убогим. Наводећи да је манастир почео да се зида 1407. г., Константин овако завршава свој опис: „Ова два здања – царствујући град Београд који раније споменусмо и храм у Ресави – у све дане живота свог (деспот) увек надгледаше и многим даровима обасипаше. Зато они и не беху сазидани за кратко време... него су грађени много година.”